

Pauls Kalniņš kā Valsts prezidenta vietas izpildītājs 1944–1945

Publicēts: 12.03.2021.

Saeimas priekšsēdētājs kā Valsts prezidenta vietas izpildītājs 1944–1945

Latvijas okupāciju, ko prettiesiski īstenoja PSRS, neatzina ne Latvijas tauta, ne starptautiskā kopiena. Visus okupācijas gadus Latvijas valsts turpināja pastāvēt de iure kā starptautisko tiesību subjekts, un starptautiskā kopiena īstenoja PSRS prettiesiskās rīcības neatzīšanas politiku. Šajā laikā ārvalstīs nepārtraukti turpināja strādāt Latvijas diplomātiskais un konsulārais dienests, kas puda Latvijas valsts pozīciju un aizstāvēja Latvijas pilsoņu intereses. Savukārt okupētajā Latvijas teritorijā izveidojās nacionālā pretošanās kustība, kas prasīja Latvijas neatkarības atjaunošanu uz valsts nepārtrauktības un Satversmes pamata. Nacionālajā pretošanās kustībā nozīmīga bija 1943. gada 13. augustā nodibinātā Latvijas Centrālā padome, kuras kodolu veidoja pēdējās Saeimas vēlēšanās vairākumu ieguvušo politisko partiju pārstāvji. Latvijas Centrālā padome savu legitimitāti nodrošināja, tās darbā iesaistot Saeimas priekšsēdētāju Paulu Kalniņu un viņa biedrus Kārli Pauļuku un Jāzepu Rancānu. Latvijas Centrālā padome uzskatīja, ka līdz jaunas Saeimas, kas ievēlta brīvās vēlēšanās atbilstoši Satversmei, sanākšanai uz pirmo sēdi atbilstoši Satversmes 12. un 13. pantam spēkā palikušas 1931. gada 3. un 4. oktobrī ievēlētās IV Saeimas pilnvaras. Atbilstoši Satversmes 16. pantam Saeimas prezidija pienākums bija darboties nepārtraukti visu Saeimas pilnvaru laiku, arī okupācijas laikā. Tā kā Valsts prezidenta amats bija vakants, atbilstoši Satversmes 52. pantam un Saeimas kārtības ruļļa 23. pantam Valsts prezidenta vietas izpildīšana bija Saeimas priekšsēdētāja (viņa prombūtnē – Saeimas priekšsēdētāja biedra) pienākums. Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš un viņa biedrs Jāzevs Rancāns atbilstoši Satversmei secīgi uzņēmās Valsts prezidenta pienākumu pildīšanu, uzturot prasību pēc Latvijas neatkarības un Satversmē noteiktās demokrātiskās valsts iekārtas atjaunošanas. Latvijas Valsts prezidenta institūcijas nepārtrauktība, tajā ietverot arī Paulu Kalniņu un Jāzepu Rancānu kā Valsts prezidenta vietas izpildītājus, stiprina pozīciju par Latvijas valsts nepārtrauktību. Viņu abu politiskā darbība Latvijas valstij sarežģītos laikos apliecina, ka okupācijas laikā uz Satversmes pamata darbojās nacionālā pretošanās kustība un Latvijas interesēs tika īstenoti Satversmē noteiktie Valsts prezidenta pienākumi, cik tas bija konkrētos apstākļos iespējams.

Valsts prezidenta vietas izpildīšana

Pauls Kalniņš kopš 1925. gada 20. marta pildījis Saeimas priekšsēdētāja amata pienākumus (viņu šajā amatā ievēlēja visas četras starpkaru perioda Saeimas). Kā Saeimas priekšsēdētājs atbilstoši Satversmes 52. pantam nepieciešamības gadījumā pildījis arī Valsts prezidenta pienākumus. Saeimas priekšsēdētāja Paula Kalniņa kā Valsts prezidenta vietas izpildītāja darbība īpaši nozīmīga bijusi pēc Valsts prezidenta Jāņa Čakstes nāves 1927. gada 14. martā līdz nākamā Valsts prezidenta Gustava Zemgala ievēlēšanai un viņa zvērestam 1927. gada 8. aprīlī.

Pēc Latvijas okupācijas Pauls Kalniņš noraidīja jebkādas sadarbības iespējas kā ar PSRS, tā arī nacistiskās Vācijas okupācijas varām. Viņš iesaistījās nacionālās pretošanās kustībā, kļūdamas par Latvijas Centrālās padomes dalībnieku, lai atjaunotu Latvijas neatkarību un demokrātisko valsts iekārtu. Atbilstoši Satversmei IV Saeimas pilnvaras bija uzskatāmas par spēkā esošām līdz Satversmē noteiktajā kārtībā ievēlētās jaunas Saeimas sanāksmai, un līdz jaunās Saeimas priekšsēdētāja ievēlēšanai Pauls Kalniņš bija augstākā valsts amatpersona, kurš bija tiesīgs pildīt arī Valsts prezidenta pienākumus.

Kā Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš kļuva par 1943. gada 13. augustā izveidotās Latvijas Centrālās padomes paplašinātā prezidija locekli. Latvijas Centrālās padomes autoritāti nodrošināja ciešā saikne ar pēdējo brīvās vēlēšanās ievēlēto Saeimu un to veidojošajiem politiskiem spēkiem, kā arī IV Saeimas prezidija locekļu iesaiste Latvijas Centrālās padomes darbībā.

Paula Kalniņa paraksts pirmais ievadīja Latvijas Centrālās padomes sagatavoto 1944. gada 17. marta memorandu, kurā tika pieprasīta Latvijas neatkarības atjaunošana un ko parakstīja gandrīz 190 Latvijas politisko un sabiedrisko darbinieku.

Latvijas Centrālās padomes pēdējā sēdē Latvijā 1944. gada 8. septembrī Pauls Kalniņš parakstīja Deklarāciju par Latvijas valsts atjaunošanu. Ar šo deklarāciju Pauls Kalniņš paziņoja, ka atbilstoši Satversmes 52. pantam uzņēmies izpildīt Valsts prezidenta vietu, un saskaņā ar Satversmes 56. pantu aicināja senatoru Mintautu Čaksti sastādīt Ministru kabinetu. Deklarācija bija paredzēta gadījumam, ja izdevīgā brīdī rastos iespēja reālam mēģinājumam atjaunot neatkarību.

Pēc deklarācijas parakstīšanas Latvijas Centrālā padome mēģināja nogādāt Paulu Kalniņu Zviedrijā, taču tas neizdevās, jo ceļā viņa laivu pārtvēra vācu karakuģi. Pauls Kalniņš Otrā pasaules kara izskaņā nonāca Lustenavā, kur mira 1945. gada 26. augustā.

Trimdā Latvijas Centrālās padomes dalībnieki Vācijā un Zviedrijā Paulu Kalniņu atzina par Valsts prezidenta vietas izpildītāju, kā arī viņu regulāri apmeklēja citi politiķi, lai pārrunātu politiskās darbības iespējas Latvijas interesēs trimdā.

Biogrāfija

Pauls Kalniņš dzimis 1872. gada 3. martā Jelgavas apriņķa Vilces pagastā. Mācījies Vilces pagastskolā un Liepājas ģimnāzijā. Studējis Maskavas Universitātes Dabaszinātņu fakultātē un Tērbatas Universitātes Medicīnas fakultātē. Tērbatas Universitātē 1898. gadā ieguvis medicīnas doktora grādu.

Mācoties Liepājas ģimnāzijā, iesaistījies jaunās strāvas darbībā un bijis "Liepājas vakarnieku" pulciņa dalībnieks. Studiju laikā turpinājis politisko un sabiedrisko darbību, bijis latviešu studentu literāri zinātniskās biedrības ("Pīpkalonijas") biedrs un laikraksta "Dienas lapa" līdzstrādnieks. Par revolucionāro darbību apcietināts un 1898. gadā uz trim gadiem izraidīts no Baltijas guberņām. Revolucionāro darbu nav pārtraucis. Pēc atgriešanās Jelgavā 1901. gadā kļuva par sociāldemokrātu Kurzemes grupas idejisko un organizatorisko vadītāju. 1903. gadā nelegāli emigrējis uz Šveici.

1905. gada revolūcijas laikā atgriezies Latvijā un bijis LSDSP Liepājas komitejas priekšsēdētājs. Pēc revolūcijas apspiešanas turpinājis nelegālu darbību pagrīdē, pieslēdzies sociāldemokrātu mazinieku spārnam, bijis laikraksta "Cīņa" redaktors un strādājis par ārstu Majoros. Pirmā pasaules kara laikā kā ārsts mobilizēts Krievijas armijā.

Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas pievērsies politiskajai darbībai. 1917. gadā ievēlēts par Rīgas pilsētas domes deputātu. Pēc vācu okupācijas palicis Rīgā, piedalījies Demokrātiskā bloka sanāksmēs, kā arī formulējis atjaunotās sociāldemokrātu mazinieku – LSDSP – partijas pamatnostādnes.

Piedalījies Latvijas Tautas padomes izveidošanā un Latvijas Republikas proklamēšanas sagatavošanā. Kļuvis par Latvijas Tautas padomes locekli un LSDSP frakcijas priekšsēdētāju. Piedalījies Latvijas Republikas proklamēšanas aktā 1918. gada 18. novembrī.

Ievēlēts par Latvijas Satversmes sapulces locekli, kā arī I, II, III un IV Saeimas deputātu. Pēc Saeimas priekšsēdētāja Fridriha Vesmaņa atkāpšanās no amata 1925. gada 20. martā ievēlēts par Saeimas priekšsēdētāju. Saeimas priekšsēdētāja pienākumus pildījis līdz valsts apvērsumam. 1930. un 1933. gadā bijis sociāldemokrātu kandidāts Valsts prezidenta vēlēšanās, abas reizes zaudējot Albertam Kviesim.

1934. gada 15. maija apvērsuma laikā apcietināts un ieslodzīts četrus mēnešus Centrālcietumā un pēcāk mājas arestā. Pēc atbrīvošanas dzīvoja kļuvis pensionāra dzīvi. Padomju un vācu okupācijas laikā noraidīja sadarbību ar okupācijas varām.

Pauls Kalniņš iesaistījās Latvijas Centrālās padomes darbībā, lai sekmētu neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas atjaunošanu, bijis tās paplašinātā prezidija loceklis. Parakstījis Latvijas Centrālās padomes 1944. gada 17. marta memorandu, kā arī 1944. gada 8. septembrī uzņēmis Valsts prezidenta vietas izpildīšanu un parakstījis Deklarāciju par Latvijas valsts atjaunošanu.

Otrā pasaules kara izskaņā nav izdevies mēģinājums nokļūt Zviedrijā. Vācu aizturēts laivā Baltijas jūrā, nogādāts Gdiņā. Bēgļu gaitās nonācis Lustenavā, kur 1945. gada 26. augustā miris.

Sieva Klāra Kalniņa un dēls Bruno Kalniņš ievērojami Latvijas sabiedriskie un politiskie darbinieki un Latvijas Republikas proklamētāji.

<https://www.president.lv/lv/pauls-kalnins-ka-valsts-prezidenta-vietas-izpilditajs-1944-1945>